

ΤΟ ΣΩΦΡΟΝΙΣΤΙΚΟ ΚΑΚΟ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΒΕΛΓΙΟΥ*

GUY HOUCHON

Καθηγητής Εγκληματολογίας και Σωφρονιστικής, Καθολικό Πανεπιστήμιο της Louvain

Ο συγγραφέας εντάσσει την ανακοίνωσή του στο πλαίσιο μιας σειράς διαλέξεων που έδωσε στην Αθήνα με τις οποίες τάχθηκε υπέρ μιας μεθοδολογικής προοπτικής επικεντρωμένης γύρω απ' την αλληλοδρασιακή έννοια της «κατάστασης» (situationisme μέθοδologique), απομακρυνόμενος έτσι απ' τον μεθοδολογικό ατομοκεντρισμό (individualisme μέθοδologique) που κυριαρχεί στην παραδοσιακή εγκληματολογία. Αυτή η μεθοδολογική δοκιμή, ωστόσο, δεν είναι ποτέ αποκομμένη απ' τις κοινωνικές πρακτικές. Επιδιώκοντας να περιγράψει τη σωφρονιστική εξέλιξη στη χώρα του, ανατρέχει στην αφήγηση τριών προσωπικών εμπειριών, που τον έφεραν διαδοχικά στην εθελοντική διαθίωσή του ως κρατουμένου, στο πλαίσιο μιας συμμετοχικής παρατήρησης (1966-1967), στη διεύθυνση της σωφρονιστικής πανεπιστημιακής ομάδας της κεντρικής φυλακής της Λευθεν (Βέλγιο, 1970-1978), και τέλος στη συμμετοχή του στο Ανώτερο Συμβούλιο Σωφρονιστικής Πολιτικής (απ' το 1980).

Το κατευθυντήριο νήμα αυτών των τριών εμπειριών είναι ο θεσμός της υφ' όρον απόλυσης: αυτή μπορεί να επεξηγήσει το περιεχόμενο της υποκούλουρας των κρατουμένων, συνιστά την κύρια διεκδίκησή τους στα επεισόδια που έγιναν κατά τη διάρκεια μιας κρίσης στην κεντρική φυλακή της Λευθεν το 1978 (που αναφέρεται απ' τον συγγραφέα), και αποτελεί τέλος ένα απ' τα προβλήματα που απασχολούν το Ανώτερο Συμβούλιο Σωφρονιστικής Πολιτικής.

Η πρώτη εμπειρία δείχνει πως η εξατομίκευση της ποινής σε σωφρονιστικό επίπεδο δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη διαφοροποίηση των καθεστώτων έκτισης. Η δεύτερη εμπειρία είναι ενδεικτική του κινδύνου αποτυχίας που φέρει από μόνο του το περιβάλλον της φυλακής σε κάθε απόπειρα τροποποίησης του ιδιαίτερου τρόπου κοινωνικής συναναστροφής των κρατουμένων. Η τρίτη εμπειρία φαίνεται ν' αποδεικνύει πως στις διαπροσωπικές και διομαδικές δυσκολίες προστίθεται επιπλέον και μία σφαιρική κοινωνική προβληματική: η φυλακή επικαλείται ολοένα και περισσότερο τη φυλακή. Γενικεύοντας, επομένως, μπορούμε να πούμε ότι η φυλακή αποτελεί την προσφερόμενη απάντηση στις προβληματικές καταστάσεις μέσα στις οποίες ενέχονται οι λιγότερο ευνοημένοι μιας κοινωνίας. Αυτός είναι και ο απολογισμός του σωφρονιστικού κακού.

* μετάφραση: Γιώργος Π. Νικολόπουλος

«Πρέπει να καταλάβουμε ότι τα πράγματα δεν παρουσιάζουν καμιά ελπίδα και θα πρέπει να είμαστε αποφασισμένοι να τ' αλλάξουμε».

FR. SCOTT FITZERALD

Σε μία πρώτη ανακοίνωσή μου που αναφερόταν στην εγκληματολογική ανάλυση του θεσμού της προσωρινής κράτησης είχα προσεγγίσει έμμεσα το σωφρονιστικό ζήτημα, συσχετιζοντάς το κυρίως με τη συμβολή αυτών των πρακτικών στη δημιουργία του ακανθώδους προβλήματος του υπερπληθυσμού των φυλακών, τόσο λόγω της διάρκειας των προσωρινών κρατήσεων όσο και εξαιτίας του γεγονότος ότι το καθεστώς του προσωρινώς κρατουμένου επαυξάνει τις πιθανότητες μιάς καταδίκης σε φυλάκιση.

Σε μία δεύτερη ανακοίνωση μου πάνω στις τροποποιήσεις που επέφεραν στην κατάσταση της εγκληματολογικής θεωρίας οι πρόσφατες κατακτήσεις της θυματολογίας** , σκιαγράφησα το σχέδιο ενός παραδείγματος στο πλαίσιο του οποίου η ανάλυση των περιοχών αλληλόδρασης ανάμεσα στα δρώντα κοινωνικά υποκείμενα (ατομικά ή συλλογικά) αναδείκνυε καινούρια πεδία, τόσο για την έρευνα όσο και για τις πρακτικές του ποινικού συστήματος.

Έχω την αίσθηση ότι αυτά τα θέματα απέχουν πολύ από το να θεωρηθούν ετερόκλητα. Ανατρέχουν και τα δύο σε αντίστοιχους μεθοδολογικούς τύπους: ο ένας ποσοτικός, ο άλλος ποιοτικός, που απομακρύνονται από την μεθοδολογική εξατομίκευση (*individualisme méthodologique*). Αυτή η προσέγγιση χρησίμευε βέβαια ως θεμέλιο στο εγχείρημα της εγκληματολογίας, σήμερα όμως επιβάλλεται η συμπλήρωσή της, αν όχι η εγκατάλειψή της, για χάρη μιάς καταστασιακής μεθοδολογίας (*situationisme méthodologique*) και μιάς σφαιρικής κοινωνικής ανάλυσης της ποινικής ύλης οι οποίες ανταποκρίνονται καλύτερα, στις σύγχρονες προκλήσεις.

Αυτή η θεωρητική συλλογιστική δεν είναι διόλου αποκομμένη απ' τις κοινωνικές πρακτικές, άλλωστε δεν συνιστά παρά μία κριτική συστηματοποίησή τους.

Έτσι λοιπόν σκοπεύω να ξεφύγω από τους στενά οριοθετημένους δρόμους της ακαδημαϊκής απόδειξης, για να στηρίξω την ομιλία μου σε τρεις προσωπικές εμπειρίες. Θα ασχοληθώ με το σωφρονιστικό κακό επικαλούμενος την εξέλιξη της κατάστασης όπως την προσλαμβάνω και την αναλύω στη χώρα μου. Θα βασιστώ σε τρεις χρονικές στιγμές πού αντιστοιχούν σε διαφορετικές περιπτώσεις στρατεύσεώς μου στο χώρο των κοινωνικών πρακτικών του ποινικού πεδίου. Θα καλύψω έτσι μία περίοδο περίπου είκοσι ετών, από το 1966 μέχρι το

** **Guy Houchon**, Το θύμα, συντελεστής προόδου στην Εγκληματολογία, Ελληνική Επιθεώρηση Εγκληματολογίας, 1, Ιούνιος 1988, σελ. 10-31.

1986. Κάθε αρχή δεκαετίας αποτελεί κατάλοιπο μιάς προηγούμενης περιόδου.

Το 1966 η σωφρονιστική εξέλιξη στο Βέλγιο φαίνεται να έχει μπλοκάρει αρκετά. Η επανάληψη τεχνικών που είχαν εμφανισθεί απ' το τέλος του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου αποτυπώνεται σε λόγους που δεν φαίνεται να συμβαδίζουν πλέον με την πραγματικότητα. Εκείνη την εποχή είχα την εξαιρετική ευκαιρία να ζήσω για 12 μήνες υπό καθεστώς εκούσιας κράτησης, που μου επέτρεψε να επιδοθώ σε μία συμμετοχική παρατήρηση (*observation participante*) της ζωής στη φυλακή.

Το 1976 βρίσκομαι υπεύθυνος της σωφρονιστικής ομάδας του Καθολικού Πανεπιστημίου της Louvain (U.C.L.) που συγκεντρώνει καμιά δωδεκάδα εγκληματολόγων, ερευνητών, κλινικών, οι οποίοι θα ζήσουν τα γεγονότα μιάς «ήρεμης εξέγερσης» μέσα στη φυλακή της Louvain, καταστήματος υψίστης ασφαλείας, όπου 300 περίπου κρατούμενοι θα αποπειραθούν με τη δράση τους να δώσουν στον εξωτερικό κόσμο να καταλάβει την οδύνη της ζωής τους και να προτείνουν, δυστυχώς χωρίς επιτυχία, λύσεις στο αδιέξοδο που είχε ήδη παρατηρηθεί δέκα χρόνια νωρίτερα.

Το 1986, εκλέγομαι για τρίτη φορά μέλος του Ανωτάτου Συμβουλίου Σωφρονιστικής Πολιτικής. Αν και ως παρατηρητής βρίσκομαι σε λιγότερο άμεση σχέση με τον σωφρονιστικό χώρο, οι επαφές μου με τους ανθρώπους της πράξης παραμένουν σχεδόν καθημερινές.

Επειδή οι πηγές βρίσκονται σε στενή σχέση με την προσωπική μου εμπειρία, θα πρέπει να πάρω τώρα την απόσταση που απαιτεί η ανάλυση. Δεν θα επιμείνω κατά την παρουσίαση στη γραφικότητα και την υποκειμενικότητα των καταστάσεων, όσο στη δυνατότητα χάραξης του κατευθυντηρίου νήματος μιάς ανάλυσης. Οδηγούμαστε έτσι ευθύς αμέσως μπροστά σε δύο ερωτήματα: Γιατί μιλάμε για σωφρονιστικό κακό; Μέσα από ποιο θεωρητικο-μεθοδολογικό πλαίσιο μπορούμε να προβούμε στην ανάλυσή του; Στη συνέχεια, θα επανέλθουμε στα τέλη αυτών των τριών δεκαετιών για να προτείνουμε μιά ανάρθρωση ανάμεσα στις αναλύσεις τους, καθώς και για να διατυπώσουμε τα διδάγματα που πιστεύουμε ότι μπορούμε να αποκομίσουμε.

Οι καινούριοι ιστορικοί της τιμώρησης (*répénalité*) παρατήρησαν ορθότατα ότι η γένεση της φυλακής συνοδεύεται από έναν έντονα κριτικό λόγο γι' αυτή και, σχεδόν ταυτόχρονα, από ένα συνεχές σχέδιο μεταρρύθμισης. Η κριτική αναφέρεται αρχικά στην αναποτελεσματικότητά της και κατόπιν, στο μέτρο που αποτυγχάνουν οι διαδοχικές μεταρρυθμίσεις, στον απάνθρωπο χαρακτήρα της. Έτσι, η έννοια της σωφρονιστικής κρίσης γίνεται απρόσφορη επειδή καταντά πλεοναστική. Πολύ περισσότερο μάλιστα που σημερινός ποινικός λόγος χαρακτηρίζεται από μια αποποίηση του ποινικού συστήματος, είναι γεμά-

τος υποδείξεις έσχατης καταφυγής σ' αυτό και διακηρύσσει την ελαχιστοποίηση της επέμβασής του: η ποινή της φυλάκισης δεν μπορεί καταρχήν να επισύρει άλλες στερήσεις παρά μόνο εκείνη της ελευθερίας και των απολύτως αναπόφευκτων συνεπειών της.

Η συγκεκριμένη έρευνα γρήγορα αποδεικνύει ότι αυτή η ευχή είναι μάταιη. Μπορεί όμως ν' αντιταχθεί κανείς ευθύς αμέσως σε κάθε κριτικό εγχείρημα επικαλούμενος τις ανταποδοτικές θέσεις που επανακτούν σήμερα τη δύναμή τους μέσα σ' ένα κοινωνικό κλίμα έντονης απαισιοδοξίας.

Τόσο οι κλασικοί ορισμοί του Carrara όσο και οι κοινωνιολογικοί του Durkheim δεν κάνουν ζαβολιές με την ποινή: πρόκειται για ένα κακό που επιβάλλεται απ' το νόμο ή, ακόμα, λόγω της διαμεσολάβησης του νόμου, σαν ερμηνευτή της κοινωνικής συνείδησης· και πρέπει βέβαια να παραδεχτούμε ότι, ιδιαίτερα η φυλάκιση, είναι μικρότερο κακό σε σύγκριση με άλλες μορφές τιμώρησης που διατρέχουν την τρέχουσα παγκόσμια πρακτική ακόμα και στο δυτικό κόσμο. Η σκέψη μου πηγαιίνει κυρίως στη φυλακή — διάδρομο αναμονής πριν από την εκτέλεση της θανατικής ποινής.

Όλη αυτή η επιχειρηματολογία ανάμεσα σε αντιμαχόμενους θεωρητικούς ακολουθεί, πέρα από τις επιμέρους ιδιαιτερότητες, τον ίδιο δρόμο της μεθοδολογικής εξατομίκευσης. Τα επιχειρήματα ανταλλάσσονται με τελετουργικό τρόπο και προσφέρουν μικρή επιπρόσθετη αξία στη γνώση. Δεν θα προτείνω λοιπόν να εξετάσουμε αυτά τα ζητήματα κάτω από τούτο το πρίσμα, αλλά μέσα στην προοπτική δύο σύγχρονων κοινωνικών θεωριών: εκείνης των παρενεργειών, για τη συλλογική ανάλυση, και εκείνης της καταστασιακής ανάλυσης (analyse situationnelle), προκειμένου για την αλληλόδραση ανάμεσα σε δρώντα κοινωνικά υποκείμενα.

Ας εξετάσουμε την πρώτη φάση και τα κατάλοιπά της του 1966. Από τα μεταπολεμικά χρόνια η σωφρονιστική διοίκηση κατανέμει τον έγκλειστο πληθυσμό με βάση μία πολύπλοκη τυπολογία σωφρονιστικών καταστημάτων και μία τυπολογία της προσωπικότητας των κρατουμένων που προορίζονται γι' αυτά. Το καθεστώς των σωφρονιστικών καταστημάτων θεωρείται ότι ανταποκρίνεται στις ανάγκες των κρατουμένων. Η κατανομή εμφανίζεται ως επιστημονική. Εντούτοις, από τις αρχές κιόλας του 1960, φωτισμένοι διοικητικοί, όπως ο καθηγητής και Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Δικαιοσύνης Paul Cognil, έρχονται ν' αμφισβητήσουν την ορθότητα αυτού του μοντέλου. Οι διαγνώσεις κατανομής δεν είναι πρόδηλες παρά για οριακές περιπτώσεις (ανώμαλοι) ή για εξαλειφόμενα είδη (φυματικοί ή «αλήτες»). Η τυπολογία των σωφρονιστικών καταστημάτων δεν είναι σαφής παρά μόνο στα άκρα ενός διπολικού διηνεκούς: κλειστά καταστήματα υψίστης ασφαλείας και ανοικτά καταστήματα ελαχίστης ασφαλείας.

Στην πραγματικότητα η διοίκηση γνωρίζει ελάχιστα για την κοινωνική δυναμική μέσα σ' αυτά τα καταστήματα, την πολιτιστική σύνθεση και τις δομικές μορφές που χαρακτηρίζουν τους έγκλειστους πληθυσμούς. Τότε είναι που καταφέρνω να πάω να ζήσω ένα χρόνο εκούσιας φυλάκισης, ως συμμετοχικός παρατηρητής, σ' ένα σωφρονιστικό κατάστημα που εθεωρείτο κλειστό κατά την εξωτερική τυπολογία αλλά που στο εσωτερικό του κυριαρχούσαν δύο καθεστώτα: ένα αυστηρό καθεστώς αναμονής και παρατήρησης και ένα καθεστώς με τη μεγαλύτερη δυνατή εσωτερική κυκλοφορία, που υποτίθεται ότι βασιζόταν στην αυτοδιαχείριση (self-government).

Το θεωρητικό μοντέλο που εισάγω σαν οδηγό στην έρευνά μου αναφέρεται στην ύπαρξη σωφρονιστικής υποκοουλτούρας. Οι κρατούμενοι αποπνέουν μία έντονα ιεραρχημένη κουλτούρα, θεσπισμένη σαν αντι-διοίκηση, γεγονός που διαβρώνει και μάλιστα εκμηδενίζει τις προσπάθειες που αναπτύσσονται στα προτεινόμενα θεραπευτικά προγράμματα δημιουργίας περιβάλλοντος ή σ' εκείνα που εκδηλώνουν κάποια κλινική πρόθεση. Αυτή η υποκοουλτούρα της φυλακής εξηγείται με δύο τρόπους: από μία λειτουργική θεωρία (théorie fonctionnaliste) ή από μία θεωρία της διάδοσης (théorie diffusionniste). Για την πρώτη, η στέρηση της ελευθερίας συνεπάγεται δευτερογενείς στέρσεις τις οποίες έρχονται να καλύψουν αγορές σπανιότητας, που αναπτύσσονται γύρω από την κυκλοφορία αγαθών ή υπηρεσιών που στερείται ο κρατούμενος (για παράδειγμα: το εμπόριο ομοφυλοφιλίας και η πορνογραφική φιλολογία έρχονται να καλύψουν την έλλειψη ετεροφυλόφιλης επιλογής· άλλο παράδειγμα: η έλλειψη πληροφόρησης για τη μοίρα τους οδηγεί τους κρατούμενους στην ανάπτυξη δικτύων πληροφοριών, άλλοτε πραγματικών άλλοτε απατηλών, που εκπορεύονται από κυκλώματα ελεγχόμενα από τους αρχηγούς της φυλακής, οι οποίοι «εγκαθιστούν» τους εμπιστούς τους σε θέσεις που έρχονται σ' επαφή με τη διοίκηση).

Οι έρευνες ωστόσο έδειχναν ότι το κανονιστικό περιεχόμενο της κουλτούρας των εγκλείστων διαφοροποιείται ανάλογα με το βαθμό ποινικοποίησης του κρατούμενου πληθυσμού ή το φύλο. Η υπόθεση της διάδοσης υποστήριζε κατ' επέκταση ότι οι υπο-πολιτισμικοί κανόνες είχαν εισαχθεί απ' το εξωτερικό της φυλακής προς τα μέσα και αντανακλούσαν γενικότερες κοινωνικές στάσεις.

Η έρευνα που έκανα μου έδωσε τη δυνατότητα να προτείνω ότι, για το σωφρονιστικό κατάστημα που μελετούσα, έπρεπε να συγκεράσει κανείς την λειτουργική υπόθεση, προκειμένου να λάβει υπόψη του την ανάδειξη της σωφρονιστικής υποκοουλτούρας, και την υπόθεση της διάδοσης, για να μπορέσει να εξηγήσει το κανονιστικό της περιεχόμενο. Έπρεπε επομένως να συγκεντρώσουμε ειδικότερα το ενδιαφέρον μας στη μελέτη αυτού του περιεχομένου. Ο έγκλειστος

πληθυσμός του Βελγίου το 1966 δεν αντιτίθετο στη διοίκηση με βιαιότητες και αυστηρό έλεγχο απ' τους αρχηγούς της φυλακής. Αντίθετα, σοφίζοταν διάφορες πονηριές στις σχέσεις του με την εξουσία υιοθετώντας μιά ψευδο-κανονιστική συμπεριφορά. Σε κάθε περίπτωση πάντως δεν συγκατένευε στις προτεινόμενες αξίες. Δεν έδειχνε καμμία εμπιστοσύνη σε ενδεχόμενα προγράμματα επαγγελματικής κατάρτισης, επιμόρφωσης ή υγιούς ψυχαγωγίας, για δύο λόγους τουλάχιστον: κατ' αρχήν γιατί τα προγράμματα αυτά δεν ήσαν αξιόπιστα, μιά και εφαρμόζονταν πολύ σποραδικά και περιορισμένα, και κατά δεύτερο λόγο γιατί δεν κατάφερναν να τα συνδυάσουν με την ποινική πρακτική που ενδιέφερε τους περισσότερους κρατούμενους: την υπ' όρον απόλυση. Αυτή ήταν οργανωμένη κατά αυθαίρετο και μυστικό τρόπο, πράγμα που οδηγούσε τους κρατούμενους σε πολλές ειδικότερες συμπεριφορές. Γλαισιώναν κάθε οργανωτική συσπείρωση που αναπτυσσόταν αντίθετα προς τον κανονισμό. Η πληροφόρηση για το μέλλον κάθε ατομικής περίπτωσης είχε αναχθεί στο πιό ανεκτίμητο αγαθό γύρω απ' το οποίο οργάνωναν δίκτυα, κανονες διαγωγής και νομιμοφανείς συμπεριφορές.

Μπορούσαμε να προβλέψουμε ότι οι αιτίες μιάς εντονότερης αντίδρασης θα προέρχονταν από τη σύζευξη εξαιρετικών περιστάσεων, που θα έκαναν δυσκολότερα βιώσιμη την κράτηση, με τη συλλογικότερη συνειδητοποίηση απ' τη μεριά των κρατούμενων των αδικιών του συστήματος της υπ' όρον απόλυσης.

Η δεύτερη δεκαετία μελετήθηκε περίφημα από ένα νέο ερευνητή εγκληματολογίας του Ελεύθερου Πανεπιστημίου των Βρυξελλών (U.L.B.), τον κ. Ph. MARY, σ' ένα έργο που μόλις δημοσιεύτηκε: «Εξέγερση εγκλειστών, αλλαγή και αιώνια λογική της φυλακής» («Révolte carcérale, changement et logique pérenne de la prison»). Δείχνει ότι κάθε ειδικότερη κοινωνική δραστηριότητα, που οδηγεί στη δημιουργία μιάς οποιασδήποτε κοινωνικής τάξης (ordre social), οφείλει να νομιμοποιείται από μιά πρακτική ικανότητα («savoir-faire», «know-how») θεμελιωμένη στη συστηματική γνώση που κατέχουν κάποιοι ειδικοί. Αναγνωρίζουμε επομένως μία συμβολική εξουσία από την οποία γίνεται αποδεκτή η εξάρτηση του υπολοίπου της κοινωνίας. Το σωφρονιστικό πεδίο δεν αποκτά αυτή τη νομιμότητα παρά προοδευτικά μέσα στην ιστορία του ποινικού ελέγχου. Προσθέτω επίσης ότι μιά νομιμότητα δεν επιτυγχάνεται οριστικά, ότι υπάρχει μιά διαδικασία νομιμοποίησης και συνεπώς είναι, εν μέρει τουλάχιστον, αντιστρέψιμη.

Η δεύτερη, φάση, επομένως χαρακτηρίζεται από νομιμοποιητικές επιχειρήσεις εκ μέρους της σωφρονιστικής διοίκησης. Στην πραγματικότητα είχε ν' αντιπαλέψει με τέσσερις δυσκολίες:

1. Ορισμένα τμήματα της κοινωνίας είναι ακόμα ταραγμένα απ' τον ελευθεριακό κλονισμό του Μάη του '68, ενώ η οικονομική και

κοινωνική κρίση της δεκαετίας του '70 δεν είχε αναγάγει ακόμα αυτή τη βαθειά ανάσα στην κατηγορία των τυποποιημένων επετειακών εορτασμών.

2. Ο έγκλειστος πληθυσμός τροποποιείται σιγά-σιγά στη δομή του, περιλαμβάνοντας κατ' εξοχήν νέους. Εξάλλου, εκδηλώνονται αισθητά τα πρώτα συμπτώματα της έλλειψης προετοιμασίας μέσα στην οποία πραγματοποιείται η μετακίνηση εργατών από τις λιγότερο πλούσιες χώρες.

3. Το σύστημα κατανομής των κρατουμένων παρουσιάζεται ολοένα και περισσότερο σαν λόγος κενός περιεχομένου και το κλασικό ποσοστό της σωφρονιστικής υποτροπής που κυμαίνεται γύρω στο 40% (σαν μέσος όρος, που για ορισμένες κατηγορίες, φτάνει μέχρι 70%) δεν επηρεάζεται.

4. Η γενική διεύθυνση βλέπει να διαγράφονται οι έντονες δονήσεις που θα προκαλέσει στο ποινικό σύστημα η αδέξια διαχείριση του πολιτικού προβλήματος των ναρκωτικών και του ψυχο-κοινωνικού παραγώγου του, της τοξικομανίας.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες η διοίκηση αναλαμβάνει ένα διπλό εγχείρημα: η μία όψη του περιλαμβάνει την ανάπτυξη ενός λόγου δανεισμένου απ' τις εργασίες της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για τα ποινικά προβλήματα του Συμβουλίου της Ευρώπης σχετικά με τον εκδημοκρατισμό του σωφρονιστικού καθεστώτος. Πρόκειται για ένα ρητορικό εγχείρημα. Η άλλη όψη συνίσταται στην ενίσχυση της επιστημονικής αξιοπιστίας του εγχειρήματος. Οι σχολές Εγκληματολογίας των Πανεπιστημίων καλούνται να εγκαταστήσουν μέσα στις φυλακές «σωφρονιστικές ομάδες» που θα συμμετάσχουν στην έρευνα ενός καινούργιου προγράμματος μεταχείρισης. Ο πανεπιστημιακός θεσμός οφείλει εξίσου να παράσχει κάποια μορφή νομιμότητας, μιά και του προσάπτουν την απομόνωσή του σε πύργο, άρα δεν μπορούσαμε παρά να δεχτούμε αυτήν την πρόταση.

Εγκαθίστανται λοιπόν μέσα στην κεντρική και ήδη εθνική φυλακή της πόλης της Louvain (που συγκέντρωνε κρατούμενους κι απ' τις δύο εθνικές γλώσσες του Βελγίου) σε φλαμανδικό έδαφος, στην πτέρυγα John Howard — συμβολική ονομασία οπωσδήποτε — δύο σειρές γραφείων κατειλημμένων απ' τα δύο πανεπιστήμια (γαλλόφωνο: U.C.L. και φλαμανδόφωνο: K.U.L.), ώστε κάθε ομάδα να ασχολείται με τους κρατούμενους της γλώσσας της.

Ένα πρώτο σχέδιο όνόματι «Σχέδιο '74 Καθολικού Πανεπιστημίου της Λουβαίν (U.C.L.)» αναφέρεται στις δυνατότητες ενίσχυσης της επανακοινωνικοποιητικής λειτουργίας της κεντρικής φυλακής. Συντάχθηκε ύστερα από ένα παρατεταμένο διάστημα παρατήρησης. Η ανάλυση έδειχνε πως διάφορα μέτρα φιλελευθεροποίησης του καθε-

στώτος της κεντρικής φυλακής δεν τροποποιούσαν το σύστημα σε βάθος. Η φυλακή παρέμενε κοινωνικά παθολογική με την έννοια ότι εξασθένιζε ή τυποποιούσε κάθε συναναστροφή κοινωνική και ιδρυματική εκείνων που την κατοικούσαν. Επιλέξαμε κατά συνέπεια ένα δημοκρατικό ύφος στη σωφρονιστική οργάνωση, εμπνεόμενοι εξάλλου άμεσα απ' τον λόγο που άρθρωνε η ανωτέρα διοίκηση. Θέλαμε να ευνοήσουμε την ανάδειξη ενός καινούριου τρόπου επικοινωνίας ανάμεσα στις διάφορες ομάδες κοινωνικών υποκειμένων ενεργοποιώντας κοινωνική συμμετοχή. Θα δημιουργούνται έτσι οι συνθήκες για την παραγωγή μιάς θεραπευτικής διαδικασίας σαν ουσιαστικής δραστηριότητας μέσα στη σωφρονιστική κοινότητα. Θεραπευτικό μοντέλο και δημοκρατική διαδικασία ήσαν αλληλένδετα. Είχε ειπωθεί ότι αυτό το σχέδιο θεωρήθηκε πρόωρο από την κεντρική διοίκηση. Στην πραγματικότητα αγνοήθηκε. Η ομάδα βρισκόταν σε μία κατάσταση ακόμα πιό παράδοση απ' τον ερευνητή που δεν ακολουθείται στα συμπεράσματά του από τον εντολέα της έρευνας. Στην πραγματικότητα σ' αυτήν την περίπτωση — τόσο συχνή άλλωστε στην εγκληματολογική έρευνα — ο ερευνητής αποσύρεται απ' το πεδίο της έρευνάς του. Για μας δεν μπορούσε να τεθεί ζήτημα να τα εγκαταλείψουμε χωρίς να χαθεί η ευκαιρία που παρουσιάστηκε για τη σύναψη καινούργιων σχέσεων ανάμεσα στο Πανεπιστήμιο και τις ποινικές πρακτικές, χωρίς να προκαλέσουμε απογοήτευση και πικρία στους κρατούμενους που είχαν συμμετάσχει στις διερευνητικές συνεντεύξεις. Μιά έρευνα που διεξάγεται με την ενεργό συμμετοχή των ίδιων των κοινωνικών υποκειμένων που ερευνώνται (*rechercheaction*) δεν κλείνει με μιά οπισθοχώρηση.

Αποφασίσαμε λοιπόν να παραμείνουμε και να επικεντρώσουμε τη δραστηριότητά μας σ' ένα απ' τα παραδείγματα που είχαν προταθεί στο «σχέδιο '74»: να εργασθούμε ώστε να αποβεί παραγωγικότερη αλλά και πιό διαφανής η προετοιμασία για την υφ' όρον απόλυση των καταδικών σε μακροχρόνιες ποινές. Εγκαταστάθηκε έτσι ένας δεσμός ανάμεσα στα συμπεράσματα της έρευνας που έγινε το 1966 με τη μέθοδο της συμμετοχικής παρατήρησης και την καινούργια εργασία, που της δώσαμε το όνομα της εγκληματολογικής κοινωνικο-κλινικής (*socio-clinique criminologique*). Δεν θα επιμείνω τώρα σ' αυτό το εγχείρημα. Θα αρκεστώ μόνο να πώ ότι η αναλυτική μονάδα στην κοινωνιο-κλινική δεν είναι το άτομο, παρόλο που αυτό συνιστά το νομικό αντικείμενο της απόφασης, αλλά ένα σύνολο περιοχών αλληλόδρασης σε συσχετισμό με καταστάσεις όπου το υποκείμενο να αφυπνίσει και να κινητοποιήσει τα μέσα που θα μπορέσουν να επιτρέψουν στο υποκείμενο να πετύχει στις πολλαπλές συνδιαλλαγές, μικρές ή σπουδαιότερες, που επικαλύπτουν την καθημερινή ζωή. Χάρη σε μιά τέτοια επιχείρηση, που απαιτούσε μεγαλύτερη συνεργασία και συμμετοχή από την πλευρά της ομάδας κρατουμένων που είχαμε αναλάβει, οργανώ-

νονταν μέσα στο σωφρονιστικό κατάστημα θύλακες ενός κατά το δυνατόν δημοκρατικότερου κλίματος.

Στο τέλος δύο χρόνων δουλειάς παραβρεθήκαμε, στη συνέχεια συμμετείχαμε, και τελικά αποκλειστήκαμε από μία σειρά ασυνήθιστων περιστατικών. Βρισκόμαστε στο ιδιαίτερα ζεστό καλοκαίρι του 1976. Αυτές οι κλιματολογικές συνθήκες καθιστούν ιδιαίτερα βασανιστικές τις συνθήκες ζωής σε μία παλιά φυλακή που τα κελλιά της στερούνται ατομικών εγκαταστάσεων υγιεινής και ο κανονισμός της είναι αρκετά αυστηρός, παρόλο που με το διευρυμένο ωβαίρνειο καθεστώς μετριάζει κάπως τη σκληρότητα της ζωής στο κελλί. Οι κρατούμενοι θα δοκιμάσουν να πετύχουν ορισμένες ελαστικότερες ρυθμίσεις στα πλαίσια αυτού του καθεστώτος, κυρίως πρόσθετες ώρες περιπάτου. Οι απαντήσεις της διεύθυνσης ήσαν μικρόψυχες και έδιναν την εντύπωση πώς κάθε παραχώρηση θα έθετε τη σωφρονιστική τάξη σε κίνδυνο. Καμμία από τις στάσεις που επέδειξε η τοπική διεύθυνση δεν θα μπορούσε να εγγραφεί στη λογική του νομιμοποιητικού λόγου της Κεντρικής Διοίκησης σχετικά με τον εκδημοκρατισμό, μολονότι αυτή η τελευταία δεν αποκαθιστά με κανένα τρόπο την προφανή αντίθεση ανάμεσα στα λόγια και τις πράξεις.

Έτσι λοιπόν θα φτάσουμε στην ανέλιξη εξαιρετικών γεγονότων, που ο P. Mary αναφέρει, σχολιάζει και αναλύει στο βιβλίο του «Εξέγερση εγκλείστων» («Révolte carcérale»). Θα διακρίνω απ' την πλευρά μου τρεις σειρές γεγονότων στην περίοδο απ' τον Ιούνιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1976: μία σειρά πράξεων επαναστατικού αυθορμητισμού, αυτοελεγχόμενου πάντως, μία σειρά διαπραγματεύσεων που συνοδεύτηκαν από αντιφατικές κινήσεις, και μία σειρά επανάκτησης του ελέγχου ή κατάπνιξης του κινήματος.

Η πρώτη σειρά εκδηλώνεται με την άρνηση των κρατουμένων να εργασθουν και με την εμφάνιση ενός αριθμού διεκδικητικών κειμένων που προορίζονταν κατ' αρχήν για το εσωτερικό και κατόπιν για το εξωτερικό της φυλακής, γραμμένα με υπεύθυνο τρόπο, που περιστρέφονταν γύρω από τρία διαδοχικά θέματα:

— άμεσες διεκδικήσεις μπροστά στην εξαιρετική κατάσταση που δημιουργήθηκε από τη ζέστη του Ιουνίου·

— διεκδικήσεις πρακτικής φύσεως, διαρθρωμένες γύρω από την δημιουργία μίας Επιτροπής Κρατουμένων, εκλεγμένων υπό συνθήκες προφανώς ατελούς δημοσιότητας·

— διεκδίκηση σχετικά με τον επανακαθορισμό της νομικής υποδομής του σωφρονιστικού συστήματος· σημαντική θέση κατείχε εδώ το καθεστώς της υπ' όρον απόλυσης.

Η κίνηση ήταν ηθελημένα μη-βίαιη και περιορίστηκε να παρεμποδίσει με απεργία τη ζωή της φυλακής, παραπέμποντας ειρωνικά το θεσμό στην πενσουλβανική λογική της καταγωγής του. Ο τύπος ανα-

γνώρισε ομόφωνα τις αρετές του κινήματος και έφτασε να μιλήσει μέχρι και για «εργαστήριο δημοκρατίας». Αυτή η πρώτη περίοδος αποκάλυψε ωστόσο μιά κεντρική και τοπική διοίκηση άκαμπτη, που καθόταν επί ώρες στα γραφεία της φυλακής, χωρίς επαφή με τους κρατούμενους, οι οποίοι αγνοώντας την απευθύνονται στα νομοθετικά σώματα, στο Βασιλιά, μ' ένα ευπρεπές ύφος, με μιά μορφή νομιμοφροσύνης που έφτανε την παρωδία, αλλά και με ολοφάνερη ειλικρίνεια.

Πιστεύω ότι έπαιξα ένα καταλυτικό ρόλο στη δεύτερη περίοδο. Εργαζόμενος μέσα στη φυλακή αλλά χωρίς επαφή με τη Διοίκηση και με την παράκληση να μη συναντήσω κανένα κρατούμενο, άσκησα πίεση στη Διοίκηση να επιδώξει το διάλογο, να δεχθεί μιά ελεγχόμενη εκλογή αντιπροσώπων και να χαράξει μιά δυναμική συνδιαλλαγής, αποφεύγοντας έτσι τη φθορά του χρόνου μη-βίας και τους κινδύνους μιάς περαιτέρω όξυνσης της καταστάσεως.

Οι διαπραγματεύσεις ξεκινούν μέσα σ' ένα κλίμα ήπιο, τουλάχιστον στη διάρκεια της πρώτης νύχτας. Ωστόσο, παρόλο το πειστικό αίτημά μας, απέκλεισαν απ' την συνάντηση τις συνδικαλιστικές ενώσεις των σωφρονιστικών υπάλληλων, κάτι που θ' αποδειχθεί μοιραίο λάθος. Η ένταση θα ακολουθήσει ευθύς αμέσως μετά τις πρώτες συμφωνίες μιά και τα διάφορα ενδιαφερόμενα μέρη προσπαθούν να εφαρμόσουν καινούργιους κανόνες, προσωρινούς και ασαφείς, χωρίς να χάσουν πολύ έδαφος. Η τελική έκρηξη θα επέλθει όταν ο Υπουργός Δικαιοσύνης, ανησυχώντας γι' αυτούς τους νεωτερισμούς που δημιουργούσαν μιά κατάσταση που θεωρήθηκε ανεξέλεγκτη, θα πάρει την απόφαση να μεταφέρει σ' άλλες φυλακές του εκλεγμένου εκπροσώπους των κρατουμένων, οι οποίοι για την περίπτωση βαφτίστηκαν «ταραξίες». Μιά και είχαμε προετοιμάσει και εγγυηθεί τις πρώτες συμφωνίες, δεν υπήρχε άλλη επιλογή παρά ν' απομακρυνθούμε από τη φυλακή.

Ακολουθεί στη συνέχεια μιά τρίτη περίοδος επανάκτησης του ελέγχου της καταστάσεως, στη διάρκεια της οποίας η διοίκηση, κάτω από την πίεση εξωτερικών ομάδων αλλά και μπροστά στον κίνδυνο μιάς γενικότερης επιδείνωσης του κλίματος σ' άλλες φυλακές, επαναφέρει ορισμένους εκπροσώπους και προσπαθεί να ανανεώσει το διάλογο γύρω από τη θέσπιση ενός καινούργιου καθεστώτος στη φυλακή της Λουνβαιν. Η κατάσταση μπορεί να περιγραφεί ως εξής: απ' τη μιά πλευρά, οι γαλλόφωνοι κρατούμενοι, οι οποίοι θεωρήθηκαν υπερβολικά ανήσυχτοι σε φυλακή που το προσωπικό μιλούσε άλλη γλώσσα, μεταφέρθηκαν αλλού. Έθεταν έτσι σε πράξη, ως καθαρτήρια λύση του δράματος, την εφαρμογή μιάς λογικής βασισμένης στο γλωσσικό πρόβλημα που θάπρεπε να είχε επιβληθεί προ πολλού, αποστερώντας την όμως από ένα δευτερογενές όφελος: η παρουσία μας δεν ήταν πλέον

αναγκαία στη φυλακή της Louvain μιά και η πελατεία μας εξαφανιζόταν.

Από την άλλη, η Διοίκηση επιχειρεί να εγκύψει σοβαρά στην πρακτική πλευρά των διεκδικήσεων: η υγιεινή βελτιώνεται, η εσωτερική αρχιτεκτονική των κελιών τροποποιείται, η τηλεόραση μπαίνει στα κελιά (πράγμα που καταπνίγει κάθε διάθεση για συλλογική ζωή). Τελικά, χωρίς καμιά τροποποίηση του αυταρχικού καθεστώτος της υφ' όρον απόλυσης, θα γίνει μιά απόπειρα αποσυμφόρησης της ζωής των κρατουμένων με την εισαγωγή ενός καθεστώτος αδειών, που λίγο μετά θα πάρει πιό συστηματική μορφή.

Αυτή η στρατηγική θα επεκταθεί μέχρι την τρίτη δεκαετία. Θα ήταν άδικο να πούμε ότι η διοίκηση παρέμεινε αδρανής: εργάζεται στην περιφέρεια του σωφρονιστικού συστήματος. Οργανώνει τρόπους κατατμημένης εκτέλεσης της ποινής της φυλάκισης (εγκλεισμός στο τέλος της εβδομάδας, ημικράτηση, ημιελευθερία). Επιχειρεί, στα στενά περιθώρια των χορηγουμένων κονδυλίων, εργασίες εκσυγχρονισμού των συνθηκών διαμονής. Θα αποπειραθεί μάλιστα, με την προτροπή μας αλλά *contra legem*, να τροποποιήσει τη διαδικασία της υφ' όρον απόλυσης προσκρούοντας έτσι στα όρια της διοικητικής εξουσίας μπροστά στην πολιτική εξουσία και την εισαγγελική αρχή. Αποδέχεται ορισμένες δειλές επαφές με εξωτερικές ομάδες παρέμβασης παραχωρώντας ένα μέρος της ευθύνης της για θέματα εκπαίδευσης, πολιτισμού και αθλητισμού. Αυτές ωστόσο οι «αλλαγές βιτρίνας» (P. Mary) δεν αποφέρουν καμμία θεμελιώδη αλλαγή στο κλίμα επικοινωνίας, που φαίνεται πώς αποτελεί την ουσία του τρόπου ζωής των εγκλειστών. Πράγματι, το ίδιο φαινόμενο επαναλαμβάνεται από παλιά. Ο συνάδελός μας στη Γενευη R. Roth, σχολιάζοντας τη φυλακή του 19ου αιώνα, γράφει: «η συζήτηση παρακάμπει το ζήτημα των στόχων και μεταφέρεται στα μέσα. Όχι πια το «γιατί» της φυλακής αλλά το «πώς» της φυλακής. Η μεταρρύθμιση νομιμοποιεί τον θεσμό την ίδια στιγμή που του επιτρέπει να προσαρμοσθεί».

Η κρίση επομένως θα οδηγήσει την διοίκηση να σφετερισθεί ξανά την τεχνική εξουσία που είχε επιχειρήσει να μοιραστεί, και αυτή η μεταβολή εμφανίζεται την στιγμή που μεγάλες αλλαγές έρχονται να μεταμορφώσουν την όψη του σωφρονιστικού πληθυσμού. Αυτές οι αλλαγές φέρουν ένα όνομα που θα αντηχεί από δώ και πέρα σ' όλους του επίσημους λόγους, στον τύπο, ακόμα και στην ακαδημαϊκή εγκληματολογία: ο υπερπληθυσμός.

Προτού αναλύσουμε συνοπτικά αυτήν την έννοια θα επισημάνω ότι έχει αναγνωριστεί γενικά πώς οι μεταγενέστερες και βιαιότερες ταραχές που γνώρισαν αυτή τη φορά οι βελγικές φυλακές ξεπήδησαν ακριβώς από το πρόβλημα του υπερπληθυσμού.

Δύο ειδικότερες καταστάσεις διαφωτίζουν καλύτερα αυτήν την καινούργια περίοδο έντασης που άρχισε το 1986:

— Σε πρώτη φάση συναντάμε ένα πραγματικό σφετερισμό των εγκαταστάσεων μιάς φυλακής, παλιού κρατητηρίου (*maison d'arrêt*), στις Βρυξέλλες. Οι κρατούμενοι, προφυλακισμένοι στην πλειοψηφία τους, είδαν από την τηλεόραση, στη διάρκεια μιάς ομαδικής παρακολούθησης, πώς οι αποκαλούμενοι άγγλοι «χούλιγκανς» του δράματος του Χέυζελ, προφυλακισμένοι κι αυτοί, είχαν εγκατασταθεί στους άνετα διαρρυθμισμένους χώρους που έγιναν γι' αυτόν ακριβώς το λόγο στην κεντρική φυλακή της Louvain. Η ανισότητα της τύχης τους, ο εξαιρετικός και τελικά πολιτικός χαρακτήρας της κράτησης των άγγλων πυροδότησε μιά συλλογική βία που εκδηλωνόταν από προηγούμενως κιάλας με σποραδικά επεισόδια.

— Σε μεταγενέστερη φάση τα γεγονότα χρονολογούνται από φέτος το χειμώνα, όταν ένας άλλος σφετερισμός εκδηλώθηκε σχετικά με κάποιο σωφρονιστικό κατάστημα καινούριας κατασκευής κοντά στη Λιέγη. Αυτά τα επεισόδια, που θέλησαν να περιγράψουν σαν «άσκοπη» βία έχοντας υπόψη τις καλές συνθήκες διαβίωσης των κρατουμένων, εκφράζουν μιά ακόμα βαθύτερη δυσχέρεια: μιά ένταση, μιά έκδηλη εχθρότητα ανάμεσα σε δύο επιμέρους ομάδες του πληθυσμού λαμβανομένου υπόψη στο σύνολό του: εκείνη των κρατουμένων, που είχαν οδηγηθεί στην υποπρολεταριοποίηση από την οικονομική κρίση και στην αλλοτρίωση απ' την κυκλοφορία των ναρκωτικών και βρίσκονταν τώρα υποταγμένοι σ' ένα σωφρονιστικό καθεστώς που η υλική βελτίωσή του φαίνεται πώς έπρεπε να εξαγοραστεί με το τίμημα της απανθρωποίησης των σχέσεών τους με την άλλη ομάδα: εκείνη του κατώτερου σωφρονιστικού προσωπικού, απαράδεκτα κακοπληρωμένου, διορισμένου με βιαστικές προσλήψεις, απαίδευτου και χωρίς εξειδίκευση. Αυτές οι δύο ομάδες έχουν πολλά κοινά να μοιραστούν λόγω της παραπλήσιας κοινωνικής τους θέσης μέσα στον ελεύθερο κόσμο, και βρίσκονται τώρα υποταγμένες η μιά στην άλλη στο όνομα της γρήγορης εξασφάλισης κάποιων πρόσθετων οικονομικών βοηθημάτων. Δεν σπανίζουν οι δεσμοί διαφθοράς ανάμεσά τους, πράγμα που δεν τις κάνει παρά ακόμα εχθρικότερες μεταξύ τους.

Το υπόβαθρο αυτών των κοινωνικά παθολογικών καταστάσεων είναι ο σωφρονιστικός υπερπληθυσμός. Η μελέτη της σχετικής βιβλιογραφίας φαίνεται να μας υποδεικνύει μιά αρκετά μεγάλη ομοιότητα στις αιτίες αυτού του φαινομένου παγκοσμίως, αν και ενδεχομένως θα πρέπει να εξετάσουμε προσεκτικά τους ειδικότερους τοπικούς λόγους, όπως διδάχτηκα από μιά πολύ πρόσφατη παραμονή μου στο Κεμπέκ. Οποσδήποτε, η θεωρία (*théorie essentialiste*) που συνδέει την αύξηση της τιμής της γνωστής εγκληματικότητας με την τιμή των ποινών φυλάκισης θεωρείται γενικά πολύ απλουστευτική και μάλιστα

λανθασμένη. Στο Βέλγιο, οι βαθύτεροι συντελεστές του υπερπληθυσμού των φυλακών είναι η εκτεταμένη χρήση της προσωρινής κράτησης (όπως υπενθύμισα και στην αρχή του άρθρου), και η επίταση του ύψους των επιβαλλομένων ποινών φυλάκισης. Αυτά τα δύο γεγονότα εξηγούνται κυρίως από ιδεολογικούς μηχανισμούς που εμφανίζονται στο δικαστικό σώμα το οποίο έχει ασπαστεί ένα μάλλον μηχανιστικό στόχο, τη γενική πρόληψη.

Σ' αυτό το σημείο των προβληματισμών μας τίθενται δύο ερωτήματα: Ποιά είναι τα προτεινόμενα φάρμακα στην περίπτωση του σωφρονιστικού υπερπληθυσμού; Σε ποιά βαθμό μπορούν να συνδυασθούν αυτά τα φάρμακα ώστε να καταπολεμήσουν το σωφρονιστικό κακό, έτσι όπως πρόβαλε ανάγλυφο μέσα απ' τις τρεις φάσεις της παρουσιάσής μας;

Τα άμεσα φάρμακα εντοπίζονται στην «είσοδο» και την «έξοδο». Στην «είσοδο», με δύο τρόπους: μειώνοντας κατ' αρχήν τον καταδικασμένο σε φυλάκιση πληθυσμό με τη χρήση εναλλακτικών μέτρων. Το πρόβλημα που τίθεται μ' αυτήν τη λύση δεν είναι τόσο το να εφεύρουμε διάφορες μεθόδους, που μπορεί να είναι πολυάριθμες, όσο το να ελέγχουμε τη χρήση τους. Πράγματι, παρατηρεί κανείς ότι σε πολλές περιπτώσεις τα εναλλακτικά μέτρα χρησιμοποιήθηκαν σαν συμπληρωματική μορφή ποινικοποίησης κι εφαρμόστηκαν σ' ένα πληθυσμό που διαφορετικά δεν θα είχε καταλήξει στη φυλακή. Η δεύτερη μέθοδος συνίσταται στην εκτέλεση ενός μικρού μέρους της ποινής, που σημαίνει να μισανοιξουμε την πόρτα για τη μικρή διάρκεια της κράτησης. Μπότεσα να δω στο Κεμπέκ μαθηματικούς πίνακες που εφαρμόζονται συστηματικά, ανάλογα με τη διάρκεια των απαγγελλομένων ποινών και τις διαθέσιμες θέσεις. Αυτή η μέθοδος οδηγεί στο παράδοξο σύμφωνα με το οποίο, για να αποφύγουμε τη σύντομη ποινή, εφευρίσκουμε την πολύ σύντομη ποινή!

Οι λύσεις την «εξόδου» είναι δύο τύπων: κατ' αρχήν η μαζική απελευθέρωση κρατούμενων όταν φτάνουν στο τέλος της ποινής. Αυτή η μέθοδος που χρησιμοποιείται σε περιπτώσεις σοβαρής κρίσης υπερπληθυσμού παρουσιάζει το μειονέκτημα να αποστέλλει πίσω στην κοινωνία κρατούμενους κακώς προετοιμασμένους για έξοδο. Ο δεύτερος τύπος λύσης είναι προφανώς η κλασική υφ' όρον απόλυση. Περισσότερο επιλεκτική σαν μέθοδος, θα μπορούσε (όπως δείξαμε στις κοινωνικο-κλινικές εργασίες μας) να οργανωθεί σε συνδυασμό με μία νομοθεσία και τις κατάλληλες διοικητικές πρακτικές. Εντούτοις, όσο απλόχερα κι αν εφαρμοστεί, δεν μπορεί ν' αντεπεξέλθει επαρκώς στη στατιστική μάζα του συγκυριακού προβλήματος του υπερπληθυσμού.

Δεν επικαλέστηκα τη λύση της αύξησης της χωρητικότητας. Αυτή η λύση είναι πιθανώς η χειρότερη απ' όλες. Ο δηλωμένος στόχος εί-

να η δημιουργία αξιοπρεπών συνθηκών εγκλεισμού. Οι παρενέργειες ωστόσο είναι πασίγνωστες και συνοψίζονται γενικά στη φράση: «το ν' ανοίξεις μία φυλακή σημαίνει να την γεμίσεις». Πρέπει να προσθέσουμε εδώ ότι τα σημαντικά κονδύλια που ξοδεύονται για την κατασκευή και τη συντήρηση μιάς φυλακής θα μπορούσαν να είχαν επενδυθεί σε μία θαρραλέα πολιτική εναλλακτικών μέτρων.

Είναι ώρα να συγκεφαλαιώσουμε. Η πρώτη φάση της εμπειρίας μας δείχνει πώς η εξατομίκευση της ποινής στο σωφρονιστικό σχεδιασμό δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί με τη διαφοροποίηση των καθηστών μεταχείρισης. Η δεύτερη φάση μας υποδεικνύει πώς το ίδιο το περιβάλλον της φυλακής φέρνει μέσα του τον κίνδυνο αποτυχίας κάθε απόπειρας τροποποίησης αυτού του κοινωνικού τύπου συνναστροφής, η οποία ωστόσο παραμένει απαραίτητη για την πραγματοποίηση του στόχους της εξατομικευμένης μεταχείρισης για χάρη της κοινωνικής επανένταξης. Η τρίτη και σύγχρονη φάση δείχνει πώς στις δυσκολίες τις ατομικές, τις διαπροσωπικές και τις δι-ομαδικές έρχεται να προστεθεί μία σφαιρικότερη κοινωνική προβληματική: η φυλακή επικαλείται πάντα ολοένα και περισσότερη φυλακή. Άρα, θα μπορούσαμε να πούμε γενικεύοντας ότι η φυλακή είναι η απάντηση που δίνεται στις προβληματικές καταστάσεις μέσα στις οποίες εμπλέκονται οι λιγότερο ευνοημένοι μιάς κοινωνίας. Αυτός είναι ο απολογισμός του σωφρονιστικού κακού.

Κάθε μία από τις μεθόδους που αποβλέπουν στη μείωση του σύγχρονου φαινομένου του υπερπληθυσμού περιλαμβάνει μέσα της τον κίνδυνο παρενεργειών. Η πρόκληση που θέτει αυτή η διαπίστωση έγκειται στο αν μία εντατική και πολύπλευρη προσέγγιση μπορεί να εξουδετερώσει ή αντίθετα να προσθέσει επιπλέον παρενέργειες. Μία πιθανή απάντηση σ' αυτό το ερώτημα είναι αναμφίβολα η κλίμακα στην οποία μπορούμε να εργαστούμε.

Το συμπέρασμά μας επομένως θα στηριχτεί πάνω σε δύο στοιχεία: την έννοια της διακλάδωσης (difurcation) και την εφαρμογή της στο επίστρωμα της κοινωνικής πραγματικότητας. Η έννοια της διακλάδωσης χρησιμοποιήθηκε απ' τον καθηγητή T. Bottoms για να δηλώσει την ύπαρξη ενός η περισσότερων σημείων διαχωρισμού ανάμεσα σε ατομικούς τύπους, μορφές εγκληματικότητας, εγκληματικές σταδιοδρομίες, κλπ. Απ' την μιά μεριά αυτού του διαχωριστικού σημείου αρμόζουν λύσεις μη στερητικές της ελευθερίας, απ' την άλλη η φυλακή. Διαισθάνεται κανείς ποιές πρακτικές δυσκολίες εμφανίζει αυτή η θεωρητική ιδέα. Τα κριτήρια του μεθοδολογικού εξατομικισμού παραπέμπουν πολύ γρήγορα στην ασύλληπτη κι ωστόσο πεισματική έννοια της επικινδυνότητας. Αναπόφευκτα, οι άνθρωποι της καθημερινής πρακτικής του συστήματος υιοθετούν αποφάσεις που θυμίζουν «ασφάλειες κατά παντός κινδύνου» αναιρώντας έτσι πολύ γρήγορα

αυτό το διαχωριστικό σημείο και εξανεμίζοντας τα ευεργετήματα της αρχής της διακλάδωσης.

Είναι λοιπόν μάταιο ν' αναρωτηθούμε: «για ποιόν η αρχή της διακλάδωσης;» Δεν θα ήταν χρησιμότερο ν' αναρωτηθούμε: «τί μπορούμε να κάνουμε με την διακλάδωση και σε ποιά κλίμακα της κοινωνικής οργάνωσης;». Δεν θα ήταν δυνατόν να μειώσουμε το μέγεθος των παρενεργειών περιφερειοποιώντας, οργανώνοντας σε τοπική βάση το δίκτυο των σωφρονιστικών μέσων; Σ' αυτές τις περιστάσεις η φυλακή δεν αποτελεί παρά ένα μέσον ανάμεσα σ' άλλα για ν' ανταποκριθούμε στις ποινικές απαιτήσεις πάνω στη χειραγωγούμενη κλίμακα των κοινωνικών σχέσεων. Δεν είναι πιά αναγκαίο να διαφοροποιούμε επ' άπειρον τα σωφρονιστικά καθεστώτα εφ' όσον η φυλακή παρεμβαίνει, σ' αυτήν την κλίμακα, ως έσχατη λύση.

Θα ήθελα να ολοκληρώσω αποδίδοντας ένα χαρακτηρισμό στον εγκληματολόγο που βιώνει και διαλογίζεται όλα αυτά τα προβλήματα. Στο πλαίσιο μιάς ιστορικής ή κοινωνιολογικής ανάλυσης θα παρουσιάζουν συχνά την ποινική μεταρρύθμιση σαν απόρημα και τη φυλακή σαν μορφή αιώνια και αναλλοίωτη. Το ψυχικό απόθεμα της εγκληματολογικής προσέγγισης μας υπενθυμίζει ότι ο δρομέας του Ζήνωνα δεν φτάνει βέβαια ποτέ, δεν παύει όμως να τρέχει.